

Positief en negatief sociaal kapitaal van mbo-jongeren: sociale ongelijkheid naar opleidingsniveau?

Joost de Haan, Pieter Baay & Mara Yerkes

De empirische literatuur over sociaal kapitaal heeft zich veelvuldig gericht op positieve connecties en bronnen in het sociale netwerk. Desondanks geven sociaal kapitaaltheorieën aanleiding om te veronderstellen dat ook negatieve connecties en bronnen in het netwerk aanwezig kunnen zijn. In deze explorerende studie onder jongeren in het Nederlands middelbaar beroepsonderwijs (mbo) wordt het bestaan van negatief sociaal kapitaal (potentiële bronnen in sociale relaties die succes kunnen belemmeren) alsmede de samenhang tussen positief en negatief sociaal kapitaal bevestigd. Hoewel we weinig significante verschillen vinden tussen niveau-2- en niveau-4-leerlingen in hun positief óf negatief sociaal kapitaal, laten de resultaten duidelijk zien dat niveau-2-leerlingen vaak kwetsbaarder zijn dan niveau-4-leerlingen. Dit komt doordat zij vaker een combinatie van minder positief en meer negatief sociaal kapitaal hebben. Onze resultaten suggereren dat sociale ongelijkheid niet alleen voortkomt uit ongelijk verdeelde positieve hulpbronnen. Er lijkt een kwetsbare groep te zijn die, naast minder sociaal kapitaal, ook meer negatieve bronnen heeft in het sociale netwerk, wat een voorbode kan zijn voor sociale ongelijkheid op de arbeidsmarkt en in de samenleving.

Trefwoorden: sociale ongelijkheid, sociaal kapitaal, sociale steun, sociale ondermijning, lageropgeleide jongeren

Inleiding

Lageropgeleide jongeren nemen een zeer kwetsbare plek in op de huidige Nederlandse arbeidsmarkt (Heyma, Hop en Smid 2010; Muffels 2014). Deze kwetsbare positie ontstaat door de oververtegenwoordiging van (laagopgeleide) jongeren buiten de arbeidsmarkt (17,3%) en in flexibele banen (65,4%) (CBS 2015). Naast zorgen over de kwetsbare positie van laagopgeleide jongeren op de arbeidsmarkt groeit de politieke en maatschappelijke bezorgdheid over een toenemende scheidslijn tussen hoog- en laagopgeleiden. Met name de onderkant van de maatschappij lijkt in toenemende mate het contact te verliezen met mensen uit andere sociale klassen (SCP 2014). Deze conclusie wordt verder ondersteund door bevindingen van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO 2010), waaruit blijkt dat opleidingsniveau steeds meer een bepalende factor is in het ontstaan van sociale klassen. Door een toenemende scheidslijn tussen sociale klassen op basis van opleidingsniveau hebben lageropgeleiden steeds minder contact met

mensen van een hogere opleiding (SCP 2014) en dus een steeds minder divers sociaal netwerk.

Hoewel een divers netwerk wordt gezien als voorwaarde voor sociale mobiliteit (Lin 2000; Bourdieu 2009; Granovetter 1973), zijn mogelijke verschillen in het sociale netwerk van jongeren op basis van opleidingsniveau tot nu toe nauwelijks onderzocht. Het gebrek aan empirisch onderzoek hiernaar is opvallend, aangezien het sociale netwerk van lageropgeleide jongeren een steeds grotere rol lijkt te gaan spelen in het bepalen van de arbeidsmarktpositie (Rijksoverheid 2014). Ook al gaat in sociaalwetenschappelijk onderzoek veel aandacht uit naar de arbeidsmarktpositie van lageropgeleiden (Gesthuizen 2008; De Vries, Wolbers en Van der Velden 2004) en jongeren (Wolbers 2007; De Lange, Gesthuizen en Wolbers 2013), toch is er weinig onderzoek verricht naar de opbouw van en opleidingsverschillen in sociaal kapitaal bij Nederlandse jongeren (zie Van Esch et al. 2011 voor een uitzondering hierop). Verschillen hierin kunnen belangrijke inzichten bieden in de precaire positie van deze jongeren in de Nederlandse maatschappij.

Naast het gebrek aan onderzoek naar opleidingsverschillen in het sociaal kapitaal van jongeren is de centrale focus op positief sociaal kapitaal in de huidige literatuur eenzijdig (Van Esch et al. 2011; Van Tubergen en Volker 2015; Lin 2000; Boxman, Flap en De Graaf 1990). Over het algemeen wordt aangenomen dat een groot en divers netwerk ertoe leidt dat een individu meer toegang heeft tot sociale hulpbronnen (Lin 2000; Bourdieu 2009; Coleman 1988). Er wordt nauwelijks aandacht besteed aan mogelijke negatieve aspecten van sociaal kapitaal (Portes 1998; Van der Gaag en Snijders 2004), namelijk de mechanismen binnen het sociale netwerk die niet bijdragen, of zelfs resulteren in antagonistische arbeidsmarktposities. Deze belemmerende factoren van sociaal kapitaal onder laagopgeleiden kunnen zich uiten in een negatieve beeldvorming van hogere beroepen of benedenwaartse bijstelling van aspiraties, wat sociale mobiliteit in de weg kan staan (Engbersen 2003). Bovendien kan men deel uitmaken van een gesloten netwerk met deviante normen en waarden, waar een individu zich moeilijk aan kan onttrekken (Portes 1998).

Het doel van dit onderzoek is om onderzoek naar negatief sociaal kapitaal te koppelen aan recent onderzoek naar verschillen naar opleidingsniveau *binnen* de groep laagopgeleiden (zie Van Esch et al. 2011; Petit et al. 2011; Baay 2015). Kwalitatief onderzoek door Petit et al. (2011) laat zien dat mbo'ers vooral familie, vrienden en klasgenoten aanmerken als hulpbronnen. Hierdoor worden de netwerken van mbo'ers vooral gekenmerkt door vriendschap, waarbij nog niet goed wordt nagedacht hoe dit netwerk in te zetten voor het toekomstige beroepsleven. Uit de studie van Van Esch et al. (2011) wordt duidelijk dat belangrijke niveaoverschillen bestaan binnen de groep mbo'ers: hoewel niveau-2-leerlingen meer hulpbronnen rapporteren dan niveau-4-leerlingen, blijken niveau-4-leerlingen een groter en gevarieerder netwerk te hebben dan niveau-2-leerlingen. Recent longitudinaal onderzoek van Baay (2015) laat daarnaast zien dat sociaal kapitaal niet per se gemobiliseerd hoeft te worden om ervan te profiteren. Het hebben van een groter netwerk – wel of niet gemobiliseerd – kan al behulpzaam zijn bij het zoeken naar een baan. Het ervaren *negatief* sociaal kapitaal onder deze jongeren blijft ook in deze studies echter onderbelicht.

Dit artikel vormt daarom een aanvulling op de huidige sociologische en sociaalwetenschappelijke literatuur door twee vragen centraal te stellen in een explorerend en empirisch onderzoek: 1) Wat is negatief sociaal kapitaal? 2) Hoe verhoudt positief sociaal kapitaal zich tot negatief sociaal kapitaal? Daarbij wordt aandacht besteed aan verschillen naar opleidingsniveau, in het bijzonder wat de verhoudingen zijn tussen negatief en positief sociaal kapitaal en de verschillen hierin tussen niveau-2- en niveau-4-leerlingen.

De komende paragraaf gaat in op de eerste vraag als theoretische onderbouwing voor het artikel. De derde paragraaf geeft een overzicht van de gebruikte data en methoden van het onderzoek, waarna wordt ingegaan op de resultaten in de vierde paragraaf. Hier staat de tweede vraag centraal. In onze concluderende paragraaf staan we stil bij wat onze resultaten betekenen voor sociale ongelijkheid in Nederland.

Wat is negatief sociaal kapitaal?

Het gebrek aan onderzoek naar de mogelijke negatieve aspecten van sociaal kapitaal is opvallend. Het bestaan van negatief sociaal kapitaal wordt weliswaar erkend (Van der Gaag en Snijders 2004; Lin 2000; Gargiulo en Benassi 1999; Portes 1998), maar zowel theoretisch als empirisch blijven de bevindingen hierover beperkt. In deze theoretische paragraaf gaan we in op de vraag wat negatief sociaal kapitaal is. Dat doen we door eerst te kijken naar de positieve en negatieve aspecten van sociaal kapitaal alvorens te kijken naar de verdeling van positief en negatief sociaal kapitaal naar opleidingsniveau. Vervolgens worden op basis van deze veronderstellingen hypothesen geformuleerd.

Sociaal kapitaal: altijd positief?

Het basisprincipe in kapitaaltheorieën is dat investeringen en mobilisatie van verschillende kapitaalsoorten leiden tot wenselijke uitkomsten voor het individu en/of de gemeenschap (Lin 2000). Voor sociaal kapitaal wordt vaak verwezen naar de definitie van Bourdieu (2009), met name het geheel van bestaande of potentiële hulpbronnen die voortvloeien uit sociale netwerken en die kunnen bijdragen aan succes. Vanuit deze benadering van sociaal kapitaal (Coleman 1988; Bourdieu 2009) ligt de focus op de *individuele* voordelen die sociale netwerken opleveren, zoals arbeidsmarktsucces of fysieke en mentale gezondheid (Ferlander 2007; Lin 2001). Deze zogeheten *netwerkbenadering* (Ferlander 2007) verschilt van de *gemeenschappelijke benadering* (Wacquant 1998; Putnam 1995), waarbij de culturele componenten van sociaal kapitaal centraal staan. Binnen dit onderzoek gaan we uit van de netwerkbenadering van sociaal kapitaal; het sociale netwerk van het individu en de hulpbronnen die daar voor het individu uit voortvloeien (Ferlander 2007; Lin 2000).

Het onderscheidende element tussen positief en negatief sociaal kapitaal is de bijdrage die het netwerk levert in het behalen van succes; positief sociaal kapitaal zal

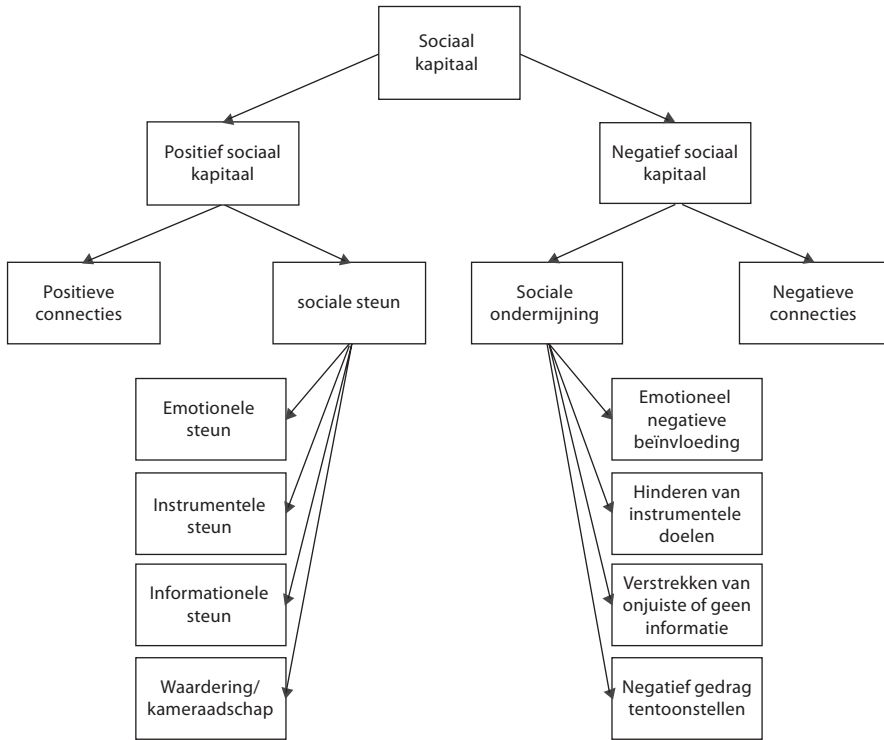
succes doorgaans bevorderen, terwijl negatief sociaal kapitaal het belemmert.¹ Oftewel, 'sociability cuts both ways' (Portes 1998: 18). Zoals hieronder toegelicht komt de bevorderende werking van positief sociaal kapitaal tot stand dankzij sociale steun en positieve connecties: mensen die vermoedelijk over hulpbronnen beschikken die kunnen bijdragen aan succes. De belemmerende werking van negatief sociaal kapitaal komt tot stand dankzij sociale ondermijning en negatieve connecties: mensen die vermoedelijk over bronnen beschikken die succes kunnen belemmeren.

In de literatuur wordt een aantal kenmerken of mechanismen besproken die voor zowel positief als negatief sociaal kapitaal kunnen gelden. Zo worden potentiële hulpbronnen vaak beschikbaar gesteld door familie, vrienden en kennissen in het netwerk van de actor (Lin 2001). Portes (1998) beschrijft twee onderliggende redenen die als motief gelden voor het ontvangen van hulpbronnen. De eerste is het principe van wederkerigheid, waarbij geldt dat de gever op korte of lange termijn wat terugverwacht van de ontvanger. Het tweede principe is de gedeelde sociale structuur waarin ontvanger en gever zich bewegen. Dit betekent dat de gever door het verlenen van hulpbronnen bijvoorbeeld meer aanzien, status of goedkeuring geniet van het collectief. Ook is het collectief er getuige van dat er een gunst is verleend die misschien terugbetaald moet worden (Portes 1998).

Dezelfde sociale structuur kan ook een negatieve invloed hebben. Zo beschrijft Portes (1998) dat er binnen het sociale netwerk sprake kan zijn van naar beneden bijgestelde normen, het inkaderen van individuele vrijheid, excessieve claims op succesvolle groepsleden of minder toegang tot potentiële kansen. Ondanks dat niet ieder voorbeeld relevant zal zijn voor jongeren, betekent dit wel dat sociaal kapitaal ook perverse effecten kan hebben waardoor bijvoorbeeld sociale mobiliteit van groepsleden in de weg wordt gestaan. Dit noemen wij *negatief sociaal kapitaal*: potentieel belemmerende bronnen die voortvloeien uit het sociale netwerk en negatieve effecten *kunnen hebben* voor het individu. Hiermee benadrukken wij dat het niet per se gaat om vijanden in het sociale netwerk, zoals Moerbeek (2001) 'zuur' sociaal kapitaal omschrijft, maar om bepaalde normen of beperkende individuele vrijheid voor jongeren die belemmerend kunnen werken op bijvoorbeeld arbeidsmarktkansen.

Binnen sociaal kapitaal worden doorgaans twee componenten onderscheiden (zie figuur 1). Enerzijds kan gekeken worden naar de *connecties* van mensen. Hoewel sommige onderzoeken hierbij kijken naar het type connecties (bijv. hoge of lage

1 Dit onderscheid heeft wellicht een normatief karakter omdat het veronderstelt dat 'succes' voor iedereen hetzelfde is. Het kan echter zijn dat de één arbeidsmarktsucces belangrijk vindt en de ander succes in de criminele wereld. Met andere woorden, het nut van sociaal kapitaal is doelf-hankelijk (Lin 2002). Ook kan dezelfde persoon in iemands netwerk bevorderlijk zijn voor het bereiken van het ene doel en belemmerend voor een ander doel. Eenzelfde vraag kan gesteld worden omtrent het begrip 'kapitaal' binnen het concept 'negatief sociaal kapitaal'. Toch lijkt het in de literatuur gebruikelijk om binnen sociaalkapitaaltheorieën ook de negatieve variant als kapitaal te omschrijven (Moerbeek 2001; Gargiulo en Benassi 1999). We zijn ons bewust van deze kanttekeningen, maar dit onderzoek is een exploratie naar de vraag of beide dimensies bestaan en of zij in verschillende mate aanwezig zijn bij verschillende groepen. Daarom hanteren we hier de aanname dat schoolsucces en arbeidsmarktsucces wenselijk zijn, en dat sociale steun/positieve connecties daar beter bij ondersteunen dan sociale ondermijning/negatieve connecties.

Figuur 1 Componenten van positief en negatief sociaal kapitaal

status, overbruggend of verbindend, zwak of sterk; bijvoorbeeld Granovetter 1973), kijkt het meeste onderzoek naar het aantal connecties, waarbij de aanname is dat mensen met meer connecties over meer sociaal kapitaal beschikken. Anderzijds kan expliciet gekeken worden naar de bronnen van mensen. Afhankelijk van de focus van het onderzoek kunnen dit specifieke hulpbronnen zijn (bijv. hulp bij vacatures zoeken) of meer algemene hulpbronnen (bijv. sociaal-emotionele steun). Een gebruikelijke indeling in type hulpbronnen is die tussen emotionele steun, instrumentele steun, informatiele steun en waardering (Ferlander 2007). De overkoepelende term die hiervoor ook wel wordt gebruikt, en die wij ook zullen hanteren, is sociale steun.

De literatuur bevat aanknopingspunten om – net zoals bij positief sociaal kapitaal is gedaan – twee mogelijke componenten van negatief sociaal kapitaal te onderscheiden. Enerzijds gaat het dan om het contact met negatieve connecties in het netwerk. Zo kan het zijn dat een leerling een groter aantal mensen kent die bijvoorbeeld niet deelnemen aan werk en opleiding, of omdat zij zich inlaten met criminele activiteiten, wat bijvoorbeeld van invloed kan zijn op de gedeelde normen in de sociale structuur van de leerling. Uit eerder onderzoek is bijvoorbeeld

bekend dat criminele activiteiten in de sociale omgeving van leerlingen (ook wel negatieve *peers* genoemd) samenhangen met mindere schoolprestaties, meer schoolabsentie en meer probleem- en antisociaal gedrag (Allen, Porter en McFarland 2006; Bowen en Bowen 1999). Zodoende kunnen deze connecties negatief sociaal kapitaal vormen.

Anderzijds kan het sociale netwerk bronnen bevatten die het negatieve spiegelbeeld vormen van sociale steun, namelijk sociale ondermijning (Duffy, Ganster en Pargon 2002; Vinokur en Van Ryn 1993). Vinokur en Van Ryn (1993) spreken van aangename en onaangename interacties met personen binnen het sociale netwerk als het gaat om sociale steun en sociale ondermijning, waardoor deze als positieve en negatieve gebeurtenissen worden gezien. Duffy, Ganster en Pagon (2002) merken op dat sociale ondermijning vaak ongemerkt groeit in (hechte) relaties. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor de vraag waarom diegene die sociale ondermijning ervaart, de 'relatie' met de desbetreffende persoon niet (altijd) verbreekt. Door de ongemerkte groei van sociale ondermijning worden de negatieve effecten vaak na verloop van tijd ervaren (Duffy, Ganster en Pagon 2002).

Zoals weergegeven in het rechterdeel van figuur 1 kunnen hier de vier vormen van sociale steun gespiegeld worden aan vier vormen van sociale ondermijning. Ten eerste kan sociale ondermijning zich uiten door emotioneel negatieve beïnvloeding. Hiervan is sprake wanneer een persoon zich denigrerend uitlaat over eigenschappen, acties of pogingen van het individu, bijvoorbeeld door te zeggen dat iemands school of stage niks voorstelt. Ook treedt sociale ondermijning op als iemand gehinderd wordt in het behalen van instrumentele doelen, zoals het afronden van school of stage. Ten derde kan onjuiste of onvolledige informatie worden gegeven. Tot slot kan men kwetsende uitspraken doen, waardoor iemand zelfvertrouwen kan verliezen. Dit lijkt tevens overeen te komen met belemmerende bronnen voor de leerling, wat eerder genoemd is in de omschrijving van negatief sociaal kapitaal.

Het bestaan van deze afzonderlijke componenten is vastgesteld door middel van pilot-interviews² die hebben geleid tot een kwantitatieve analyse die is uitgevoerd in het kader van dit artikel. Verschillende aanwijzingen in de literatuur suggereren dat positieve en negatieve bronnen samenhangen. Zo blijkt dat het niet krijgen van sociale steun kan wijzen op de aanwezigheid van negatieve, conflicterende relaties (Coyne en Downey 1991). Vertaald naar sociaal kapitaal zou dit kunnen betekenen dat een leerling met weinig (positief) sociaal kapitaal meer negatief sociaal kapitaal ervaart. Daarnaast blijkt er een negatieve relatie te zijn tussen sociale steun en sociaal conflict (Abbey, Abrams en Caplan 1985). Ook Duffy, Ganster en Pagon (2002) alsmede Vinokur en Van Ryn (1993) wijzen op het negatieve verband tussen de aanwezigheid van positieve bronnen en nega-

2 Aan het begin van onze studie zijn zeven pilotinterviews gehouden met willekeurige niveau-2- en niveau-4-leerlingen. Door *Time Line Drawings* (Guenette en Marshall 2009), een narratieve open interviewmethode, is gevraagd naar potentiële bronnen van negatief sociaal kapitaal. Hiernaast is in de interviews gezocht naar bevestiging van bestaande concepten, zoals bijvoorbeeld sociale steun.

tieve bronnen in het sociale netwerk. Op basis hiervan kan de volgende hypothese opgesteld worden:

H1: Jongeren met minder positief sociaal kapitaal bezitten meer negatief sociaal kapitaal.

Sociaal kapitaal: ongelijk verdeeld?

Een mogelijk belangrijke factor bij de kwetsbare positie van jongeren is niet alleen de aanwezigheid van negatief sociaal kapitaal, maar ook de ongelijke verdeling van sociaal kapitaal. Twee interactieve principes zorgen voor een ongelijke verdeling in (sociaal) kapitaal (Lin 2000). Ten eerste, sociale groepen in een samenleving nemen verschillende sociaaleconomische posities in. Historische en institutionele constructies bepalen dat iedere samenleving niet dezelfde kansen biedt aan leden van verschillende groepen, waardoor ongelijkheid wordt gecreëerd. Verschillen op basis van gender (bijv. Fuwa 2004; Ridgeway 1997) of etniciteit (bijv. Smith 2000) zijn voorbeelden van ongelijkheid die zich in iedere samenleving in meer of mindere mate hebben geprofileerd (Lin 2000). Het tweede principe gaat in op de homogeniteit van sociale relaties (Mollenhorst, Volker en Flap 2008; McPherson, Smith-Lovin en Cook 2001; Lin 2000). Dit principe veronderstelt dat mensen de algemene neiging hebben tot sociale interacties met individuen die dezelfde karakteristieken hebben en waaraan zij zich kunnen spiegelen (Lin 2000). Deze interacterende principes produceren een ongelijke toegang tot sociaal kapitaal tussen verschillende sociale groepen. Deze ongelijk verdeelde *toegang* tot sociaal kapitaal zal ook leiden tot een ongelijke verdeling. Op basis van deze principes kan gesteld worden dat laagopgeleiden een relatief homogeen netwerk bezitten ten opzichte van hoogopgeleiden (Granovetter 1973; Woolcock 2001). Mede hierdoor blijft ongelijkheid in stand (Horvat, Weininger en Lareau 2003).

De ongelijke toegang tot sociale hulpbronnen op basis van opleidingsniveau werd recentelijk bevestigd door onderzoek waaruit bleek dat lageropgeleiden minder toegang hebben tot praktische, emotionele en financiële hulp van familie of kennissen (Kloosterman 2015). Ook eerder onderzoek toont aan dat sociaal kapitaal toeneemt wanneer iemand hoger opgeleid is (Van Esch et al. 2011; Van Tubergen en Volker 2015; Volker en Flap 2008). Uit deze bevindingen volgt de hypothese:

H2: Hogeropgeleide leerlingen rapporteren meer positief sociaal kapitaal (positieve connecties en sociale steun) dan lageropgeleide leerlingen.

Een soortgelijke verwachting kan worden gesteld voor opleidingsverschillen in negatief sociaal kapitaal. Door het homogeniteitsprincipe in sociaal kapitaal wordt het sociale netwerk van kwetsbare groepen gekenmerkt door relatief veel andere kwetsbare contacten (Lin 2001). Het is voorstelbaar dat gedeelde negatieve ervaringen binnen een relatief kwetsbare groep hebben geleid tot een collectief gevoel van ondergeschiktheid, wat sociale stijging belemmert (Gottfredson 2003). Deze heersende normen en waarden kunnen groepsleden beïnvloeden, waardoor aversie ontstaat voor sociale mobiliteit (Portes 1998). Op basis hiervan kan de volgende hypothese opgesteld worden:

H3: Hogeropgeleide leerlingen rapporteren minder negatief sociaal kapitaal (negatieve connecties en sociale ondermijning) dan lageropgeleide leerlingen.

In dit onderzoek wordt aangenomen dat een gebrek aan positief sociaal kapitaal en de aanwezigheid van negatief sociaal kapitaal twee kwetsbaarheden zijn. Wellicht kunnen de twee soorten kapitaal fungeren als buffer voor elkaar: een gebrek aan positieve bronnen is minder erg bij weinig negatieve bronnen, en de aanwezigheid van negatieve bronnen is minder erg bij veel positieve bronnen. Het combineren van hypothesen 2 en 3 zou betekenen dat de combinatie van weinig positief en veel negatief sociaal kapitaal het meest kwetsbaar maakt. Omdat bij deze hypothesen wordt verwacht dat lageropgeleide leerlingen een kwetsbare positie innemen, formuleren we de volgende hypothese:

H4: Hogeropgeleide leerlingen combineren een hogere score op positief sociaal kapitaal en een lagere score op negatief sociaal kapitaal vaker dan lageropgeleide leerlingen, die vaker een lagere score op positief sociaal kapitaal combineren met een hogere score op negatief sociaal kapitaal.

Data en methode

Het onderzoek richt zich op laagopgeleide jongeren in Nederland. De dataverzameling bestond uit een enquête die is uitgevoerd in mei 2015 onder 247 niveau-2- en niveau-4-leerlingen. Officieel wordt mbo-2 niet geclassificeerd als *laagopgeleid* (Nationaal Kompas Volksgezondheid 2014); desondanks is mbo-2 het laagste opleidingsniveau met een startkwalificatie die uitzicht geeft op de arbeidsmarkt (OCW 2013). Bovendien is mbo-1 geen representatieve doelgroep vanwege de verschillende achtergronden van de leerlingen op dit niveau (bijv. asielzoekers, leerlingen met achterstand) en de kleinschaligheid (MBO Raad 2015). Kortom, in dit onderzoek beschrijven we mbo-2-leerlingen als *lageropgeleid*. Mbo-4 is daarentegen het hoogste mbo-niveau (Nationaal Kompas Volksgezondheid 2014). Uit gegevens van de MBO Raad (2015) blijkt dat in 2013 veertig procent van de niveau-4-leerlingen doorstroomde naar het hoger beroepsonderwijs (hbo). Nederland kende in het leerjaar 2013–2014 circa 241.000 mbo *bol* voltijd studenten die niveau-2 of niveau-4 volgden (OCW 2013). In dit onderzoek beperken we ons tot de studenten in de beroepsopleidende leerweg (bol) en laten we de studenten uit de beroepsbegeleidende leerweg (bbl) achterwege.³

De respondenten werden geworven door de enquêtes fysiek en klassikaal af te nemen bij meerdere Regionale Opleidingscentra (ROC's) in Nederland. In totaal zijn elf ROC's benaderd en hebben vijf ROC's meegewerkt aan het onderzoek. De responsratio is door het klassikaal afnemen van de enquêtes hoog, namelijk 99,6%. Slechts één leerling weigerde de enquête in te vullen. In tabel 1 is weergegeven in hoeverre de leerlingkenmerken van de steekproef overeenkomen met de landelijke populatie op basis van leeftijd, geslacht, niveau en sector. In de tabel is te zien dat de steekproef niet op basis van alle kenmerken een representatieve weerspiegeling is van de gehele populatie. Zo zijn er in de steekproef relatief gezien veel mannen, niveau-2-leerlingen en leerlingen in de sector techniek opge-

3 *Bol* staat voor beroepsopleidende leerweg (volledig dagonderwijs afgewisseld met praktijkstages) en is verschillend van de beroepsbegeleidende leerweg (praktijkstage met één dag school per week).

nomen. Verder zijn er weinig leerlingen in de sector zorg & welzijn benaderd. Geografisch gezien is de steekproef ook niet volledig representatief. Zo zijn er vragenlijsten afgenomen bij scholen in de provincies Noord-Brabant, Noord-Holland, Utrecht en Overijssel. In de literatuur zijn echter geen aanwijzingen dat deze selectie gevolgen heeft voor de beantwoording van de onderzoeksvraag.

Tabel 1 Kenmerken van de respondenten in de steekproef ten opzichte van de landelijke populatie (schooljaar 2012-2013)

	n (247 leerlingen)	N (241.100 leerlingen) ¹
Leeftijd	M = 18.28, SD=1.87	M = 18.6 ²
Geslacht		
Man	61,4%	48,8%
Vrouw	38,6%	51,2%
Opleidingsniveau		
Niveau 2	38,5%	24,9% ²
Niveau 4	61,5%	75,1% ²
Sector		
Techniek	55,5%	23,8%
Zorg & welzijn	8,1%	33,6%
Economie	36,4%	35,3%
Landbouw	0,0%	5,3%

¹ Bron: CBS (2015).

² Bron: OCW (2013).

Operationalisering positief sociaal kapitaal

De connecties van positief sociaal kapitaal worden gemeten met de *Position Generator* (PG). Dit meetinstrument brengt aan de hand van de omvang, diversiteit en status van het netwerk de sociale connecties van leerlingen in kaart aan de hand van de beroepen van familie, vrienden en/of kennissen (Lin en Dumin 1986). De PG geldt als een van de meest gebruikte en betrouwbaarste meetinstrumenten om de omvang van het sociale netwerk te meten (Van der Gaag, Sniijders en Flap 2004). In deze studie wordt de PG alleen gebruikt om de omvang van het netwerk in kaart te brengen, wat volgens Van der Gaag (2005) de meest betrouwbare indicator is van de PG. De indicatoren status en diversiteit worden in deze studie buiten beschouwing gelaten. Van Esch et al. (2011) gebruikten de PG om de *Multiberopen Position Generator* te ontwikkelen. De Multiberopen PG telt 28 clusters van één of enkele vergelijkbare beroepen (bijv. bakker, slager of groenteboer). Hiermee hebben Van Esch et al. (2011) een variant op de PG ontwikkeld die beter aansluit op het referentiekader van mbo-leerlingen. De leerling gaf voor iedere combinatie van beroepen aan of iemand binnen de familie, vrienden en/of kennissen dit beroep beoefent, of dat de leerling niemand kent met dit beroep (zie bijlage voor alle beroepen). De som van het aantal (verschillende) beroepen in het sociale netwerk van de leerling geeft een indicatie van de (positieve) connecties. De schaal geeft een goede interne consistentie weer (Cronbach's alpha = .80).

Bronnen van positief sociaal kapitaal zijn geoperationaliseerd als de *sociale steun* die een leerling ervaart van familie, vrienden en/of kennissen (Ferlander 2007). Hulpbronnen zijn geoperationaliseerd als sociale steun, in lijn met voorgaand onderzoek naar sociaal kapitaal (Van Esch et al. 2011; Ferlander 2007). Vinokur en Van Ryn (1993) gebruiken acht items om sociale steun te meten. Deze items zijn vertaald in het Nederlands en toegankelijk geformuleerd zodat mbo-leerlingen van zowel niveau 2 als niveau 4 de vragen direct konden begrijpen (zie bijlage voor alle items). Op de vraag: 'Hoe vaak is er iemand in jouw omgeving (familie, vrienden of kennissen) die ...', volgden de items. Een voorbeeld hiervan is '... je aanmoedigt met betrekking tot je school of stage?'. Aangezien uit pilot-interviews bleek dat vooral emotionele en praktische steun werd ervaren door mbo-leerlingen, zijn op basis van Van Esch et al. (2011) twee extra vragen toegevoegd met betrekking tot deze aspecten van sociale steun, waardoor het totale aantal items op tien komt. De twee vragen die zijn toegevoegd, zijn afgeleid uit een onderdeel van het onderzoek door Van Esch et al. (2011), naar de ervaren steun uit de omgeving van jongeren: 'Hoe vaak is er iemand in jouw omgeving die ... '... je goed helpt met het maken van taken voor school of stage?' en '... je het gevoel geeft dat je op haar of hem kunt rekenen?'. De vragen werden beantwoord op basis van een vijfpunts Likertschaal (van nooit = 1, tot heel vaak = 5), waar het gemiddelde van de tien items de uiteindelijke score voor sociale steun weergeeft. Een principaalcomponentenanalyse (PCA) gaf aan dat de items samen een eendimensionale schaal vormen; slechts één component heeft een eigenwaarde groter dan 1 (eigenwaarde is 5.73). Een Cronbach's alpha van .92 geeft een goede interne consistentie weer.

Operationalisering negatief sociaal kapitaal

Voor de connecties van negatief sociaal kapitaal kan geen bestaand meetinstrument geraadpleegd worden. We gebruiken daarom een omgekeerde logica van de Position Generator, oftewel dat er personen in de omgeving van leerlingen kunnen zijn die bijvoorbeeld werkloos zijn of zich inlaten met criminele activiteiten. Op basis hiervan zijn de volgende acht items gecreëerd: 'Kun je aangeven hoeveel mensen je kent binnen jouw familie, vrienden of kennissen die ...', '... werkloos zijn', '... geen opleiding hebben afgerond', '... een uitkering krijgen terwijl ze eigenlijk wel kunnen werken', '... andere mensen oplichten om aan geld te komen', '... drugs dealen', '... af en toe stelen om aan (extra) geld te komen', '... zwaardere diefstal plegen', '... andere criminele activiteiten begaan' (zie bijlage). Besefende dat het hier om gevoelige vragen gaat, is ervoor gekozen dit niet uit te splitsen in familie, vrienden of kennissen, maar om naar aantallen te vragen. Na analyse van de resultaten bleek dat de somscore op de acht items zorgde voor veel uitschieters ($M=7.4$, $SD=10.6$, minimum=0, maximum=76). Om toch inzicht te krijgen in de aanwezigheid van negatieve connecties, is voor ieder item bepaald of deze vorm wel (1) of niet (0) aanwezig is. De somscore hiervan op de acht items

geeft een indicatie van de omvang van het negatieve netwerk. Een Cronbach's alpha van .73 wijst op een acceptabele interne consistentie van deze schaal.⁴ Bronnen van negatief sociaal kapitaal werden geoperationaliseerd als de *sociale ondermijning* die een leerling van familie, vrienden en/of kennissen ervaart. Deze schaal is geconstrueerd aan de hand van zeven bestaande items die sociale ondermijning meten, aangevuld met drie nieuwe items. Sociale ondermijning lijkt op basis van zowel de literatuur als de pilot-interviews een rol te spelen in negatief sociaal kapitaal. Vinokur en Van Ryn (1993) gebruiken zeven items om sociale ondermijning te meten onder vrienden en familie, gebaseerd op een meetinstrument ontwikkeld door Abbey, Abramis en Caplan (1985). De items zijn vertaald naar het Nederlands en toegankelijk geformuleerd zodat niveau 2- en niveau 4-leerlingen de vragen begrijpen. Op de vraag: 'Hoe vaak is er iemand in jouw omgeving (familie, vrienden en kennissen) die ...', volgden de items. Een voorbeeld hiervan is '... zegt dat jouw school of stage niks voorstelt?'. Uit pilot-interviews bleek dat leerlingen soms ook ervaren dat het netwerk geen of onjuiste informatie geeft, daarom zijn twee items hierover toegevoegd. Ook is één item toegevoegd over emotionele beïnvloeding van sociale ondermijning, aangezien dit op basis van theorie (Ferlander 2007; House 1981) en pilotinterviews zowel bij positief als negatief sociaal kapitaal een rol lijkt te spelen. Ook lijkt deze schaal voor sociale ondermijning zo een gespiegelde weergave te zijn van sociale steun. De vragen die zijn toegevoegd zijn: '... ervoor zorgt dat je niet voldoende informatie kreeg over je school of stage', '... ervoor zorgt dat je de verkeerde informatie kreeg over je school of stage' en '... ervoor zorgt dat je geen vertrouwen hebt in jezelf'. De tien vragen werden beantwoord op basis van een vijfpunts Likertschaal (van nooit = 1, tot heel vaak = 5). De interne consistentie van deze schaal is met een Cronbach's alpha van .86 goed. Een PCA toont dat de items samen een eendimensionale schaal vormen; slechts één component heeft een eigenwaarde groter dan 1 (eigenwaarde is 4.5). Tevens is nagegaan of sociale steun en sociale ondermijning twee dimensies zijn of dat zij twee uiteinden van dezelfde dimensie vormen. Een PCA laat zien dat twee componenten een eigenwaarde groter dan 1 hebben (6.77 en 3.56). Ook is de correlatie tussen de componenten niet erg hoog ($r = -.29$). Op basis van deze bevindingen behandelen we sociale steun en sociale ondermijning als twee te onderscheiden dimensies.

Controlevariabelen

SES, etniciteit en geslacht worden opgenomen in de analyses als controlevariabelen. Van Esch et al. (2011) tonen aan SES samenhangt met toegang tot sociaal

4 Een PCA geeft twee dimensies aan met een eigenwaarde groter dan 1 (eigenwaarde is 1.25 en 2.98). Dit is te verklaren op basis van de samenstelling van de items, aangezien drie items vragen naar personen in het sociale netwerk die geen werk of opleiding hebben en vijf items vragen naar personen in het sociale netwerk die zich inlaten met criminele activiteiten. Voor beide categorieën is te veronderstellen dat zij een negatieve rol kunnen spelen voor een individu. Hoewel de mechanismen mogelijk verschillen (bijv. een andere werknorm bij werklozen vs. afleidende activiteiten bij criminele contacten), gaat het bij de connecties niet om het mogelijke mechanisme, maar om de aanwezigheid van de negatieve bron. Om deze reden wordt de omvang van het negatieve netwerk *niet* opgedeeld in twee aparte dimensies.

Tabel 2 *Bivariate correlatieanalyse van positief en negatief sociaal kapitaal*

	Positieve connecties	Negatieve connecties	Sociale steun	Sociale ondermijning
Positieve connecties		0,24**	0,17**	0,15*
Negatieve connecties			0,03	0,16*
Sociale steun				-0,29**
Sociale ondermijning				

Significante verschillen zijn aangemerkt met * $p < .05$ en ** $p < .01$.

kapitaal. We operationaliseren SES als het hoogst afgeronde opleidingsniveau van de vader of de moeder (diegene die het hoogst opgeleid is) (zie ook Van Esch et al. 2011). De variabele heeft vijf categorieën van basisschool tot universiteit zodat deze net als in voorgaand onderzoek (Van Esch et al. 2011) als intervalvariabele kan worden behandeld. De tweede controlevariabele is etniciteit, dat vaak samenhangt met het sociaal kapitaal dat iemand bezit (o.a. Van Esch et al. 2011; Verhaeghe 2011). In navolging van het CBS (2010) beschouwen we leerlingen als autochtoon als zichzelf, hun ouders én hun grootouders in Nederland zijn geboren. De groep allochtonen wordt gevormd door de eerste, tweede en derde generatie (westerse en niet-westerse) allochtonen. De referentiecategorie is de autochtone groep leerlingen. Volgens Van Tubergen en Volker (2014), Van Esch et al. (2011) en Lin (2001) speelt geslacht een rol in de toegang tot sociaal kapitaal. Hiervoor is gecontroleerd in de analyses (man = referentiecategorie).

Resultaten

De vraag in hoeverre mbo-jongeren beschikken over negatief sociaal kapitaal is allereerst nagegaan aan de hand van gemiddelden. Het gemiddeld aantal negatieve connecties dat mbo'ers rapporteren is 7,4; 85% heeft minstens één negatieve connectie. Met een gemiddelde sociale ondermijning van 1,84 (1 = nooit, 5 = heel vaak) laten de resultaten zien dat mbo'ers inderdaad beschikken over negatief sociaal kapitaal.

In tabel 2 wordt de samenhang weergegeven tussen connecties en bronnen van negatief en positief sociaal kapitaal. Hoewel de relatie tussen positieve en negatieve connecties zwak tot matig is, is het opvallend dat deze relatie wel positief is, $r(245) = 0,24$, $p < .001$. Na het controleren voor SES, etniciteit en geslacht blijft de positieve samenhang tussen positieve en negatieve connecties aanwezig, $\beta = 0,20$, $t = 2,94$, $p = .004$. Met andere woorden, naarmate leerlingen meer positieve connecties hebben in hun sociale omgeving, hebben zij ook meer negatieve connecties. Hiermee wordt hypothese 1 verworpen voor de *connecties* in het sociale netwerk van jongeren.

Tabel 3 *Bivariate statistieken naar opleidingsniveau*

	Niveau-2-leerlingen	Niveau-4-leerlingen
Positieve connecties	M = 13,07 SD = 5,34	M = 15,59 SD = 5,28
Negatieve connecties	M = 2,56 SD = 2,05	M = 2,51 SD = 2,01
Sociale steun	M = 3,60 SD = 0,72	M = 3,79 SD = 0,69
Sociale ondermijning	M = 1,92 SD = 0,65	M = 1,79 SD = 0,61

De bivariate correlatie tussen sociale steun en sociale ondermijning is zoals verwacht negatief. Dit betekent dat mensen die meer sociale steun ervaren minder sociale ondermijning ervaren, en vice versa. De effectgrootte is matig, $r(245) = -0,29$, $p < .001$. Sociale steun hangt na controle voor geslacht, SES en etniciteit nog steeds significant samen met sociale ondermijning, $\beta = -0,27$, $t = -4,32$, $p < .001$. Meer sociale steun betekent dus minder sociale ondermijning vanuit het sociale netwerk. Op basis van deze bevinding wordt hypothese 1 aangenomen voor de bronnen in het sociale netwerk van jongeren.

Opvallend is de positieve relatie (ook na controle voor geslacht, etniciteit en SES) van positieve connecties en sociale ondermijning, $\beta = 0,17$, $t = 2,42$, $p = .016$. Dit betekent dat leerlingen met een groter positief netwerk, naast meer negatieve connecties, ook meer sociale ondermijning ervaren. Verder blijkt de significante relatie tussen positieve connecties en sociale steun niet meer significant na controle voor geslacht, etniciteit en SES, $\beta = 0,09$, $t = 1,26$, $p = .208$. Na controle voor geslacht, etniciteit en SES verandert er niet veel voor de relatie tussen zowel negatieve connecties en sociale steun ($\beta = 0,02$, $t = ,24$, $p = .807$) als negatieve connecties en sociale ondermijning ($\beta = 0,14$, $t = 2,05$, $p = .042$). Hieruit blijkt dat er ook in de onderlinge dimensies van positief en negatief sociaal kapitaal geen eenzijdig antwoord is te geven op de samenhang.

Als we kijken naar de verschillen naar opleidingsniveau (zie ook tabel 3), blijkt dat niveau-4-leerlingen meer positieve connecties ($M = 15,59$) hebben dan niveau-2-leerlingen ($M = 13,07$), $t(245) = -3,62$, $p < .001$, $d = .48$. Hiernaast ontvangen niveau-4-leerlingen meer sociale steun ($M = 3,79$) dan niveau-2-leerlingen ($M = 3,60$), $t(243) = -2,06$, $p = .041$, $d = .27$. Echter, na controle voor geslacht, SES en etniciteit blijvende verschillen tussen niveau-2- en niveau-4-leerlingen in positieve connecties rond de significantiegrens, $\beta = 0,13$, $t = 1,94$, $p = .054$ (zie ook tabel 4). Niveauverschillen in sociale steun zijn na controle niet langer significant, $\beta = 0,02$, $t = 0,32$, $p = .750$. Hiermee wordt hypothese 2 verworpen.

Zoals in tabel 3 te zien is, zijn ook voor niveauverschillen met betrekking tot negatief sociaal kapitaal voor controle geen verschillen zichtbaar tussen niveau-2- en niveau-4-leerlingen. Dit geldt noch voor de negatieve connecties, $t(245) = 0,17$, $p = .866$, noch voor sociale ondermijning, $t(242) = 1,55$, $p = .122$. Ook na controle voor geslacht, SES en etniciteit (tabel 4) zijn deze verschillen niet significant ($\beta = -0,05$, $t = -0,70$, $p = .486$ voor negatieve connecties; $\beta = -0,12$, $t = -1,70$, p

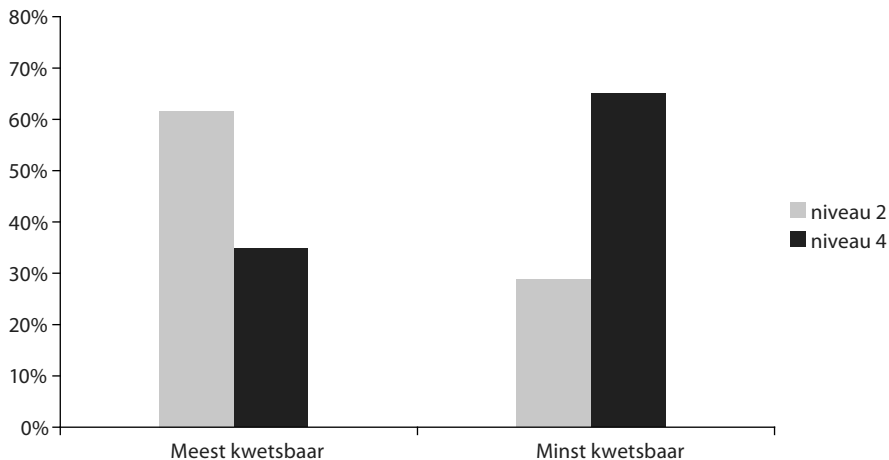
= .091 voor sociale ondermijning). Op basis hiervan wordt hypothese 3 ook verworpen.

Tabel 4 Regressiemodel voor negatief en positief sociaal kapitaal, met de onafhankelijke variabele opleidingsniveau en controlevariabelen gender, sociaaleconomische status (SES) en etniciteit

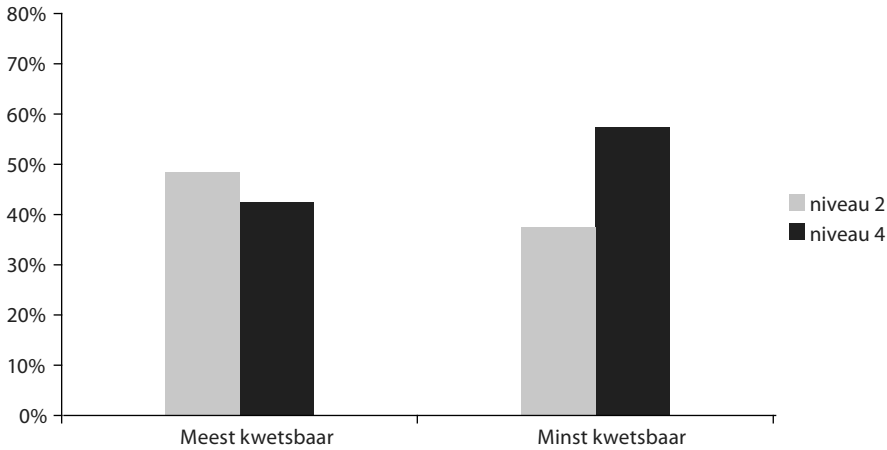
	Positieve connecties		Sociale steun		Negatieve connecties		Sociale ondermijning	
	B (SE)	Sig.	B (SE)	Sig.	B (SE)	Sig.	B (SE)	Sig.
Opleidingsniveau	0,69 (0,36)	.054	0,02 (0,05)	.750	-0,10 (0,15)	.486	-0,08 (0,05)	.091
Gender (man = ref)	-1,10 (0,71)	.124	0,34 (0,09)	<.001	-0,10 (0,29)	.741	-0,02 (0,09)	.860
SES	1,39 (0,38)	<.001	0,09 (0,05)	.065	0,15 (0,15)	.326	0,03 (0,05)	.552
Etniciteit (autochtoon = ref)	0,39 (0,70)	.579	-0,17 (0,09)	.064	0,54 (0,28)	.057	0,19 (0,09)	.029

Aan de hand van hypothese 4 analyseren we tot slot in hoeverre opleidingsniveau voorspelt welke mbo'ers in de kwetsbare positie verkeren van het hebben van ongunstige combinaties van sociaal kapitaal. Hiervoor is aan de hand van een *median split* voor iedere component van sociaal kapitaal (positieve connecties, sociale steun, negatieve connecties, sociale ondermijning) bepaald of leerlingen onder- of bovengemiddeld scoren. Voor iedere combinatie van componenten (bijv. de combinatie negatieve connecties - positieve connecties) is de meest en minst kwetsbare groep bepaald. Voor de combinatie negatieve connecties versus positieve connecties zijn leerlingen bijvoorbeeld het meest kwetsbaar als zij ondergemiddeld scoren op positieve connecties en bovengemiddeld op negatieve connecties. Middels een non-parametrische Chi²-toets ($\alpha = .05$) is geanalyseerd of opleidingsniveau een voorspeller is of leerlingen in de minst versus meest kwetsbare groep zitten. Uit deze analyses blijkt dat, ook na controle voor geslacht, etniciteit en SES, niveau-4-leerlingen bij drie van de zes mogelijke combinaties vaker in de minst kwetsbare groep zitten in vergelijking met niveau-2-leerlingen, die in dezelfde analyses vaker in de meest kwetsbare groep zitten.

De kwetsbare combinatie van relatief veel negatieve connecties en relatief weinig positieve connecties blijkt vaker voor te komen onder niveau-2-leerlingen dan onder niveau-4-leerlingen (zie figuur 2), $\chi^2(1, N = 107) = 11,47, p = .001$, Cramers $V = .33$. Ook na controle voor geslacht, etniciteit en SES in een logistische regressieanalyse blijft het resultaat significant, $\beta = 0,72$, Wald = 9,42, $p = .002$. Ook voor sociale steun en sociale ondermijning lijkt het patroon te gelden dat de kwetsbare combinatie minder vaak voorkomt bij niveau-4-leerlingen (zie figuur 3), maar dit is niet significant, $\chi^2(1, N = 135) = 2.51, p = .113$, Cramers $V = .14$ (na controle voor geslacht, etniciteit en SES, $\beta = 0,18$, Wald = ,78, $p = .379$).

Figuur 2 *Niveaunderschillen naar de combinatie van negatieve- en positieve connecties*

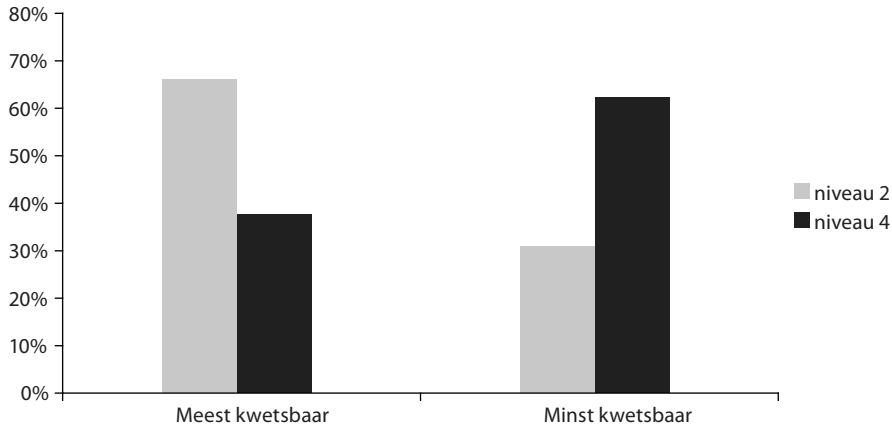

Figuur 3 *Niveaoverschillen naar de combinatie van sociale steun en sociale ondermijning*

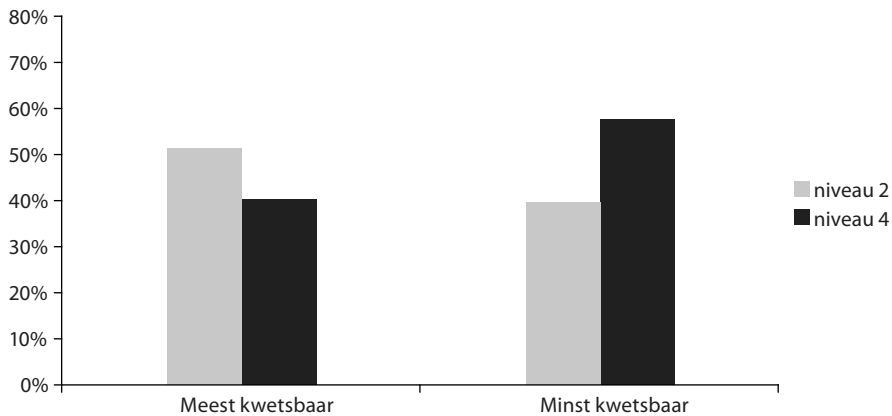
De combinatie van weinig positieve connecties en veel sociale ondermijning komt vaker voor onder niveau-2-leerlingen dan onder niveau-4-leerlingen (zie figuur 4), $\chi^2(1, N = 100) = 11,06, p = .001$, Cramers $V = .33$. Ook na controle in een logistische regressieanalyse voor geslacht, etniciteit en SES blijft het resultaat significant, $\beta = 0,67$, Wald = 7,4, $p = .007$. Voor de tegengestelde combinatie van weinig sociale steun en veel negatieve connecties wordt het patroon van kwetsbaarheid onder niveau-2-leerlingen bevestigd (zie figuur 5). Dit patroon zit rond de grens van significantie, $\chi^2(1, N = 119) = 3,12, p = .078$, Cramers $V = .16$, de p -waarde stijgt echter na controle voor geslacht, etniciteit en SES, $\beta = 0,28$, Wald = 1,6, $p = .206$.

Naast de combinatie van positief en negatief sociaal kapitaal kan ook gekeken worden naar de combinatie van twee vormen van positief, of twee vormen van negatief sociaal kapitaal. Hoewel het algemene patroon zichtbaar is, blijkt de combinatie van veel negatieve connecties en veel sociale ondermijning niet significant vaker voor te komen onder niveau-2-leerlingen, $\chi^2(1, N = 145) = 1,23, p = .267$, Cramers $V = .09$. Hierbij daalt de p -waarde na controle voor geslacht, etniciteit en SES, $\beta = -0,35$, Wald = 2,83, $p = .092$. Wel blijken niveau-2-leerlingen vaker een kleiner positief netwerk te combineren met weinig sociale steun; niveau-4-leerlingen daarentegen rapporteren vaker een groot positief netwerk met veel sociale steun, $\chi^2(1, N = 132) = 11,94, p = .001$, Cramers $V = .30$. Na controle voor geslacht, etniciteit en SES blijft ook dit resultaat significant, $\beta = 0,46$, Wald = 4,1, $p = .043$.

De algemene conclusie uit de analyses naar opleidingsniveaoverschillen wat betreft de combinatie van positief en negatief sociaal kapitaal is dat niveau-4-leerlingen vaker de minst kwetsbare groep vormen, terwijl niveau-2-leerlingen vaker in de meest kwetsbare groep vallen.

Figuur 4 Niveaunderschillen naar de combinatie van positieve connecties en sociale ondermijning

Figuur 5 Niveaunderschillen naar de combinatie van sociale steun en negatieve connecties

Conclusie en discussie

Sinds het begrip sociaal kapitaal in het midden van de jaren tachtig door Bourdieu werd beschreven, wordt het vaak in verband gebracht met sociale ongelijkheid (Van Tubergen en Volker 2015; Lin 2000; Bourdieu 2009). Sociaal kapitaal wordt echter bijna uitsluitend vanuit een positief perspectief benaderd. Sociale ongelijkheid ontstaat deels door een ongelijke verdeling van positieve vormen van sociaal kapitaal. Hoewel er verschillende aanwijzingen zijn voor het bestaan van negatief sociaal kapitaal (Van der Gaag en Snijders 2004; Portes 1998), worden in eerdere studies voornamelijk onwenselijke *uitkomsten* van sociaal kapitaal beschreven.

Het bestaan van negatief sociaal kapitaal en de onderliggende relatie met positief sociaal kapitaal heeft tot nu toe weinig empirische aandacht gekregen binnen de sociologie, juist terwijl negatief sociaal kapitaal en een ongelijke verdeling hierin belangrijke consequenties kan hebben voor sociale ongelijkheid. In deze studie focussen we daarom op de negatieve dimensie binnen sociaal kapitaal en de implicaties hiervan voor ongelijkheid. In dit artikel worden twee vormen van negatief sociaal kapitaal belicht onder mbo-leerlingen: mbo-jongeren blijken in verbinding te staan met negatieve connecties en zij ervaren een zekere mate van sociale ondermijning.

In dit explorerend onderzoek tonen we aan dat verschillende vormen van negatief en positief sociaal kapitaal samenhangen. Zoals verwacht ervaren jongeren minder sociale steun naarmate zij meer sociale ondermijning ervaren. Dit lijkt eerdere bevindingen van Coyne en Downey (1991) en Abbey, Abramis en Caplan (1985) te bevestigen, m.n. dat het niet krijgen van sociale steun kan duiden op negatieve, conflicterende relaties. Opvallend is dat dit niet geldt voor connecties. Immers, hier geldt dat jongeren met meer positieve connecties ook meer negatieve connecties hebben én meer sociale ondermijning ervaren.

We vinden echter minder bewijs voor het bestaan van verschillen in positief en negatief sociaal kapitaal op basis van opleidingsniveau. Uit onze resultaten blijkt dat niveau-2-leerlingen niet verschillen ten opzichte van niveau-4-leerlingen voor de afzonderlijke componenten van positief en negatief sociaal kapitaal (na controle voor geslacht, SES en etniciteit). Dit is verrassend, aangezien een studie door Van Esch et al. (2011) laat zien dat niveau-4-leerlingen meer positieve connecties hebben dan niveau-2-leerlingen. Ditzelfde geldt voor de studie van Kloosterman (2015), waaruit blijkt dat laagopgeleiden minder sociale steun ervaren dan hoogopgeleiden. Een mogelijke verklaring voor deze afwijkende resultaten is een compositie-effect. We vinden in onze studie opleidingsverschillen die mogelijk komen door de verschillende compositie van de groepen niveau-2- en niveau-4-leerlingen in termen van SES en etniciteit. De opleidingsverschillen vallen immers weg na controle voor deze aspecten. Wellicht zouden de niveaoverschillen ook wegvallen in andere studies wanneer op dezelfde manier gecontroleerd wordt.

Andere mogelijke verklaringen voor deze afwijkende resultaten kunnen gezocht worden in twee beperkingen van onze explorerende studie. De steekproef voor onze enquête met 247 leerlingen is relatief klein. Empirisch onderzoek met een grotere steekproef biedt ruimte voor geavanceerdere statistische methodes zoals multilevelanalyse, waarbij gekeken kan worden in hoeverre deze resultaten afhankelijk zijn van de schoolcontext. Daarnaast focussen we expliciet op opleidingsniveaoverschillen binnen het mbo. Het geobserveerde patroon, waarbij opleidingsverschillen binnen het mbo zichtbaar worden, lijkt te suggereren dat opleidingsverschillen in sociaal kapitaal nog groter zijn wanneer alle opleidingsniveaus worden meegenomen. Vervolgonderzoek, met een grotere steekproef, dat naast opleidingsverschillen binnen het mbo ook hbo- en wo-studenten meeneemt, kan hier naar kijken en kan dan nagaan in hoeverre de afzonderlijke componenten van sociaal kapitaal wel of niet samenhangen met opleidingsniveau. Vervolgonderzoek naar deze 'downside of social capital' (Portes 1998) kan ook meerdere kan-

ten op. Zo kan bijvoorbeeld worden nagegaan in hoeverre negatieve bronnen blijvend of 'chronisch' zijn, of net als de pubertijd weer wegebden.

Wel tonen we aan dat er op zijn minst één belangrijk verschil is tussen lageropgeleide mbo-leerlingen en middelopgeleide mbo-leerlingen. Opleidingsverschillen tussen mbo-leerlingen voorspellen in hoeverre jongeren zich begeven in een kwetsbare omgeving met weinig positieve en veel negatieve hulpbronnen. Niveau-2-leerlingen zitten vaker in deze kwetsbare groep (dat wil zeggen een ondergemiddelde score op positief sociaal kapitaal en een bovengemiddelde score op negatief sociaal kapitaal) in vergelijking met niveau-4-leerlingen, die vaker in de minst kwetsbare groep zitten (dat wil zeggen een bovengemiddelde score op positief sociaal kapitaal en een ondergemiddelde score op negatief sociaal kapitaal). Hiervoor geldt dat deze verschillen ook zichtbaar blijven na controle voor achtergrondkenmerken als geslacht, etniciteit en sociaaleconomische status.

Deze resultaten leiden tot twee conclusies die belangrijk zijn voor onze kennis met betrekking tot ongelijkheid in Nederland. Ten eerste, de eenzijdig rooskleurige benadering van sociaal kapitaal is overtrokken voor de Nederlandse mbo-jongeren in onze steekproef. Deze jongeren ervaren wel degelijk negatieve vormen van sociaal kapitaal. De mogelijke consequenties hiervan in termen van hun arbeidsmarktkansen en sociale ongelijkheid binnen de maatschappij verdienen verder wetenschappelijk onderzoek. Gezien de maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland, waarbij laagopgeleide jongeren een kwetsbare positie innemen op de arbeidsmarkt (CBS 2015; RMO 2010) is de vraag niet onbelangrijk wat het hebben van negatief sociaal kapitaal betekent voor hun arbeidsmarktkansen op de korte en lange termijn, inclusief mogelijke gevolgen voor toenemende sociale ongelijkheid. Toekomstig longitudinaal onderzoek moet de precieze rol, en gevolgen, van negatief sociaal kapitaal ten volle in kaart brengen.

Ten tweede kunnen we concluderen dat kwetsbare jongeren niet alleen minder (positief) sociaal kapitaal bezitten, ook is de kans groot dat er (extra belastende) negatieve bronnen aanwezig zijn. De combinatie van weinig positief sociaal kapitaal en veel negatief sociaal kapitaal is met name zichtbaar bij lageropgeleide jongeren. Dit kan consequenties hebben voor hoe wij ongelijkheid benaderen, zowel wetenschappelijk als maatschappelijk. Vanuit wetenschappelijk perspectief is de gevonden relatie tussen negatieve en positieve vormen van kapitaal een bron voor toekomstig onderzoek naar ongelijkheid. Ongelijkheid is onder meer het effect van een ongelijke verdeling van kapitaalvormen (persoonlijk, cultureel, economisch en sociaal) en de ongelijke verdeling van de *cumulatie* van deze kapitaalvormen (SCP 2014). Onze huidige kennis van ongelijkheid is echter gebaseerd op een cumulatie van slechts positief sociaal kapitaal. De bevindingen van ons onderzoek pleiten juist voor een benadering waarbij rekening wordt gehouden met een cumulatie van zowel positieve als negatieve vormen van sociaal kapitaal. Blijven de gevonden relaties tussen de verschillende vormen van kapitaal (SCP 2014) of wordt de samenhang juist sterker of minder sterk? Verschilt de samenhang tussen positief en negatief sociaal kapitaal met de overige kapitaalvormen? Wat betekent dat voor de cumulatie van 'gunstige en ongunstige levenskansen' (SCP 2014) buiten de arbeidsmarkt? Antwoorden op deze vragen vormen een belangrijke aanvulling op huidig onderzoek naar ongelijkheid.

Literatuur

- Abbey, A., D.J. Abramis en R.D. Caplan (1985) Effects of Different Sources of Social Support and Social Conflict on Emotional Well-Being. *Basic and Applied Social Psychology*, 6(2): 111-129.
- Allen, J.P., M.R. Porter en F.C. McFarland (2006) Leaders and followers in adolescents close friendships: Susceptibility to peer influence as a predictor of risky behavior, friendship instability and depression. *Development and Psychopathology*, 18: 155-172.
- Baay, P.E. (2015) *How Graduates Make the School-To-Work Transition: A Person-in-Context Approach*. Utrecht: Universiteit Utrecht, proefschrift.
- Bourdieu, P. (2009) The Forms of Capital. In: R. Collins en M. Makowsky (red.) *The Discovery of Society*. New York: McGraw-Hill.
- Bowen, N.K. en G.L. Bowen (1999) Effects of Crime and Violence in Neighborhoods and Schools on the School Behavior and Performance of Adolescents. *Journal of Adolescent Research*, 14(3): 319-342.
- Boxman, A.W., H.D. Flap en P.M. de Graaf (1990) De invloed van sociaal en menselijk kapitaal op het inkomen van Nederlandse managers. *Mens en Maatschappij*, 65(4): 379-395.
- CBS (2010) *Verkenning niet-westerse derde generatie*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2015) *Statline*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Coleman, J.S. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94: 95-120.
- Coyne, J.C. en G. Downey (1991) Social factors and psychopathology: Stress, Social Support, and Coping Processes. *Annual Review of Psychology*, 42: 401-425.
- Duffy, M.K., D.C. Ganster en M. Pagon (2002) Social Undermining in the workplace. *The Academy of Management Journal*, 45(2): 331-351.
- Engbersen, G.B.M. (2003) De armoede van sociaal kapitaal. *Economisch Statistische Berichten*, 88, D12.
- Esch, W. van, R. Petit, J. Neuvel en S. Karsten (2011) *Sociaal kapitaal in het MBO. Slagboom of hefboom? 's-Hertogenbosch: Expertisecentrum Beroepsonderwijs*.
- Ferlander, S. (2007) The Importance of Different Forms of Social Capital for Health. *Acta Sociologica*, 50(2): 115-128.
- Flap, H. en B. Volker (2004) *Creation and Returns of Social Capital. A new research program*. London: Routledge.
- Fuwa, M. (2004) Macro-level Gender Inequality and the Division of Household Labor in 22 Countries. *American Sociological Review*, 69(6): 751-767.
- Gaag, M.P.J. van der (2005) *The Measurement of Individual Social Capital*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, proefschrift.
- Gaag, M.P.J. van der en T.A.B. Sniijders (2004) Proposals for the measurement of individual social capital. In: H.D. Flap en B. Volker (red.) *Creation and Returns of Social Capital*. London: Routledge, 199-217.
- Gargiulo, M. en M. Benassi (1999) The Dark Side of Social Capital. In: R.Th.A.J. Leenders en S.M. Gabbay (red.) *Corporate Social Capital and Liability*. Dordrecht: Kluwer Academic, 298-322.
- Gesthuizen, M. (2008) Trends in de arbeidsmarktpositie van laagopgeleiden. *Tijdschrift voor Arbeidsmarktvaartstukken*, 24(1): 36-50.
- Gottfredson, L. (2003) The Challenge and Promise of Cognitive Career Assessment. *Journal of Career Assessment*, 11: 115-135.

- Granovetter, M. (1973) The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6): 1360-1380.
- Guenette, F. en A. Marshall (2009) Time Line Drawings: Enhancing Participant Voice in Narrative Interviews on Sensitive Topics. *International Journal of Qualitative Methods*, 8(1): 85-92.
- Heyma, A., J.P. Hop en T. Smid (2010) *Langdurig verblijf in de flexibele schil van de arbeidsmarkt*. Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.
- Horvat, E.M., E.B. Weininger en A. Lareau (2003) From Social Ties to Social Capital: Class Differences in the Relations Between Schools and Parent Networks. *American Educational Research Journal*, 40(2): 319-351.
- House, J.S. (1981) *Work Stress and Social Support*. Reading: Addison-Wesley.
- Kloosterman, R. (2015) *Familie is de belangrijkste bron voor hulp en steun*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Labianca, G. en D.J. Brass (2006) Exploring the Social Ledger: Negative Relationships and Negative Asymmetry in Social Networks in Organizations. *Academy of Management Review*, 31(3): 596-614.
- Lange, M. de, M. Gesthuizen en M.H.J. Wolbers (2013) De arbeidsmarktintegratie van jongeren in Europa verklaard. *Tijdschrift voor Arbeidsmarktvraagstukken*, 29(2): 146-173.
- Lin, N. (2000) Inequality in Social Capital. *Contemporary Sociology*, 29: 785-795.
- Lin, N. (2002) *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. New York: Cambridge University Press.
- Lin, N. (2008) A Network Theory of Social Capital. In: D. Castiglione, J. van Deth en G. Wolleb (red.) *The handbook on social capital*. Oxford: Oxford University Press, 35-78.
- Lin, N. en M. Dumin (1986) Access to Occupations Through Social Ties. *Social Networks*, 8: 365-385.
- MBO Raad (2015) Succes. Op 14 juni 2015 ontleend aan www.mбораad.nl/?page/1643372/Succes.aspx.
- McPherson, M., L. Smith-Lovin en J.M. Cook (2001) Birds of a Feather: Homophily in Social Networks. *Annual Review of Sociology*, 27: 415-444.
- Moerbeek, H.H.S. (2001) *Friends and Foes in the Occupational Career. The Influence of Sweet and Sour Social Capital on the Labour Market*. Nijmegen: Radboud Universiteit, proefschrift.
- Mollenhorst, G., B. Volker en H. Flap (2008) Social contexts and personal relationships: The effect of meeting opportunities on similarity of relationships of different strength. *Social Networks*, 30(1): 60-68.
- Muffels, R. (2014) Flexicurity in tijden van crisis in Nederland en Europa: een vergelijkende analyse van sociale modellen. *Mens en Maatschappij*, 89(4): 371-394.
- Nationaal Kompas (2015) Indeling opleidingsniveau. Op 9 maart 2015 ontleend aan www.nationaalkompas.nl/bevolking/scholing-en-opleiding/indeling-opleidingsniveau.
- OCW (2013) *Kerncijfers 2008-2012*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Petit, R., G. Kuijvenhoven, W. van Esch en S. Karsten (2011) *Gezien en gezien worden als toekomstig werknemer*. 's-Hertogenbosch: Expertisecentrum Beroepsonderwijs.
- Portes, A. (1998) Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review Sociology*, 24: 1-24.
- Putnam, R.D. (1995) Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6(1): 65-78.
- Raffo, C. en M. Reeves (2010) Youth Transitions and Social Exclusion: Developments in Social Capital Theory. *Journal of Youth Studies*, 3(2): 147-166.

- Ridgeway, C.L. (1997) Interaction and the Conservation of Gender Inequality: Considering Employment. *American Sociological Review*, 62(2): 218-235.
- Rijksoverheid (2014) Kenniscongres: investeren in participeren. Op 14 mei 2015 ontleend aan www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2014/08/08/kwi-congres.
- RMO (2010) *Naar een open samenleving? Recente ontwikkelingen in sociale stijging en daling in Nederland*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Rook, K.S. (1984) The Negative Side of Social Interaction: Imputation Psychological Well-Being. *Journal of Personality Social Psychology*, 46(5): 1097-1108.
- SCP (2014) *Gescheiden werelden? Een verkenning van het sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Smith, S.S. (2000) Mobilizing Social Resources: Race, Ethnic, and Gender Differences in Social Capital and Persisting Wage Inequalities. *The Sociological Quarterly*, 41(4): 509-537.
- Tubergen, F. van en B. Volker (2015) Inequality in Access to Social Capital in the Netherlands. *Sociology*, 49(3): 521-538.
- Verhaeghe, P. (2011) *Different Network, different Resources? The Ethnic inequalities in the access to social capital in Belgium*. Gent: Universiteit Gent, proefschrift.
- Vinokur, A.D. en M. van Ryn (1993) Social Support and Undermining in Close Relationships: Their Independent Effect on the Mental Health of Unemployed Persons. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(2): 350-359.
- Volker, B. en H.D. Flap (2008) *Reproduction of Inequality in the Netherlands through the Creation of and Returns to Social Capital?* Paper to be presented at the International Social Capital Conference Taipei (draft).
- Vries, R. de, M.H.J. Wolbers en R. van der Velden (2004) *De arbeidsmarktpositie van schoolverlaters en werkenden zonder startkwalificatie*. Den Haag: Raad voor Werk en Inkomen.
- Wacquant, L.J.D. (1998) Negative Social Capital: State Breakdown and Social Destitution in America's Urban Core. *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, 13(1): 25-40.
- Wolbers, M.H.J. (2007) Patterns of Labour Market Entry. A Comparative Perspective on School-to-Work Transitions in 11 European Countries. *Acta Sociologica*, 50(3): 189-210.
- Woolcock, M. (2001) The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes. *Canadian Journal of Policy Research*, 2: 12-22.

Bijlage

Items voor het meten van positieve connecties

Kun je aangeven welke mensen die je kent deze beroepen beoefenen? Door een kruisje in het hokje te zetten geef je aan dat bijvoorbeeld iemand in je familie kok is. Natuurlijk zijn er meerdere antwoorden mogelijk. Als je niemand kent met dat beroep kun je een kruisje zetten in het vakje 'niemand'. Met een kennis bedoelen we iemand die je bij voor- en achternaam kent en waar je een praatje mee maakt als je hem of haar op straat tegenkomt.

Familie Vrienden Kennissen Niemand

Chauffeur of koerier of verhuizer
Kok of ober of serveerder
Monteur
Makelaar of taxateur of adviseur hypotheek/
verzekeringen
Teamleider of afdelingsmanager
Tekenaar of grafisch ontwerper
Conciërge of portier of huismeester
Kopieermedewerker of postbode of magazijn-
medewerker
Schoonmaker of glazenwasser of vuilnisman
Advocaat of rechter of notaris
Arts of chirurg of psychiater
Ingenieur of architect
Muzikant of schrijver of kunstenaar
Klusjesman/-vrouw of schilder of metselaar of
loodgieter
Receptionist of administratief medewerker of
secretaresse
Verkoper of cassière/ winkelmedewerker
Bakker of slager of groenteboer
Kapper of schoonheidsspecialist(e)
Landbouwer of dierenverzorger of tuinman/
vrouw
Onderzoeker of professor
Leraar
Manager of projectleider of directeur
Jongerenwerker of gevangenismedewerker of
politieagent
Steward(ess) of reisleider
Systeembeheerder of ICT/ helpdesk-medewer-
ker
Directie- managementassistent
Journalist of redacteur
Verpleegkundige of doktersassistent of tand-
artsassistent

Items voor het meten van negatieve connecties:

Kun je aangeven hoeveel mensen je kent binnen je familie, vrienden of kennissen die...

	Aantal
... werkloos zijn	
... geen opleiding hebben afgerond	
... een uitkering hebben terwijl ze eigenlijk wel kunnen werken	
... andere mensen oplichten om aan geld te komen	
... drugs dealen	
... af en toe stelen om aan (extra) geld te komen	
... zwaardere diefstal plegen	
... andere criminele activiteiten begaan	

Items voor het meten van sociale steun:

Hoe vaak is er iemand in jouw omgeving (familie, vrienden of kennissen) die ...

	Nooit	Bijna nooit	Soms	Vaak	Heel vaak
.. je aanmoedigt met betrekking tot je school of stage?					
.. je handige informatie geeft voor je school of stage?					
.. iets over je school of stage zegt waardoor je zelfvertrouwen stijgt?					
.. naar je luistert wanneer je over school of stage wil praten?					
.. laat zien dat hij of zij om jou geeft?					
.. laat zien dat hij of zij begrijpt hoe jij je voelt en denkt over school of stage?					
.. met je praat als je van slag bent over je school of stage?					
.. je helpt met school of stage te begrijpen?					
.. je goed helpt met het maken van taken voor school of stage?					
.. je het gevoel geeft dat je op haar of hem kunt rekenen?					

Item voor het meten van sociale ondermijning:

Hoe vaak is er iemand in jouw omgeving (familie, vrienden of kennissen) die ...

	Nooit	Bijna nooit	Soms	Vaak	Heel vaak
.. zegt dat jouw school of stage niks voorstelt?					
.. je school of stage moeilijker maakt?					
.. zich gedraagt tegenover jou waardoor het lijkt dat hij of zij jou niet mag?					
.. ervoor zorgt dat jij je niet gesteund voelt in je school of stage?					
.. jou op je zenuwen werkt door haar of zijn gedrag over jouw school of stage?					
.. kritiek geeft op je gedrag op school of stage?					
.. je beledigt, ondanks dat ze dit niet zo bedoelen?					
.. ervoor zorgt dat je niet voldoende informatie kreeg over je school of stage?					
.. ervoor zorgt dat je de verkeerde informatie kreeg over je school of stage?					
.. ervoor zorgt dat jij geen vertrouwen hebt in jezelf?					